

ЗБІРНИКИ ПРАЦЬ ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЕТНОМУЗИКОЛОГІЮ

Людмила ЄФРЕМОВА

Проблеми етномузикології: Збірник наукових праць. — Випуск 1. / Упорядник О. Мурзіна. — К., 1998. — 240 с.

Проблеми етномузикології: Збірник наукових праць. — Випуск 2. / Упорядник О. Мурзіна. — К., 2004. — 364 с.

Щойно вийшов з друку другий випуск збірника наукових праць “Проблеми етномузикології”, упорядкований відомою фольклористкою Оленою Іванівною Мурзіною, яка останніми роками успішно керує Проблемною науково-дослідною лабораторією музичної етнографії (ПНДЛАМЕ) при Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського. Збірник опублікований видавництвом НМАУ (колишньої Київської консерваторії ім. П. І. Чайковського) за підтримкою Міністерства культури і мистецтв України, Центра музичної україністики.

Попередній перший випуск вийшов з друку у 1998 р. Порівняно з ним у другому є певні досягнення, здобутки, спостерігають певні тенденції та проблеми. Якщо перший випуск “об’єднував дослідження науковців Києва та Львова” (публікація Богдана Луканюка), то другий тяжіє до Лівобережжя: авторський колектив — співробітники згаданої лабораторії, “науковці ІМФЕ НАНУ, Харкова, Донецька” (2, с. 2). Другий випуск більш об’ємний у сторінковому вимірі (на 124 сторінки більше) та за кількістю статей (19 проти 14 у першому). Цей факт, мабуть, пояснюється тим, що між випусками проминув досить тривалий часовий проміжок — шість років, хоча початково збірник планувався як щорічний.

Статті у другому випуску згруповані у чотири рубрики: “Теоретичні проблеми етномузикології”, “Жанрова система українського фольклору”, “Традиційна музична культура українського Лівобережжя”, “Прикладні методики етномузикології”. Розташування рубрик досить логічне: від теорії через жанри (умовно, історію) та регіони (географію) до часткових методик.

Слід відмітити позитивні зрушення у оформленні збірника: від “півторамовності” (статті українською, зміст українською та англій-

ською мовами) у першому випуску до “тримовності” за сучасними вимогами (статті українською, резюме та зміст українською, російською, англійською мовами) у другому. Рукописна нотна графіка у першому змінюється комп’ютерним набором — у другому, кращий папір, але тонша обкладинка у другому. Художнє оформлення обкладинки І. Клименко лишилося без змін.

Традиційно обидва випуски відкривають публікації докторів мистецтвознавства з Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної Академії Наук України Софії Грици та Анатолія Іваницького — у першому (вони ж у редколегії збірника) та Софії Грици та Ігоря Юдікіна-Ріпуна — у другому (вони ж у редколегії).

Отже С. Грица є автором двох “титульних” публікацій у обох випусках: у першому — “Структурно-типологічний напрям у працях академіка Ф. Колесси (до 125-річчя від дня народження)” та “Музичний фольклор з погляду етногенезу” — у другому. Особливо яскраве враження справляє стаття, присвячена Ф. Колессі. Загальновідомо, що Софія Йосипівна левову частку свого життя та творчо-наукового натхнення присвятила реабілітації, пропагуванню, вивченню і продовженню справи видатного українського вченого. Також і в цій статті відчувається її невгамовний біль за долю праць академіка Колесси. Вона однозначно виступає його прибічницею та послідовницею, викриваючи, можливо й ненавмисні, спроби фальсифікації, неправильної оцінки, применшення значення праць “улюбленого вчителя” і попередника, адже дослідниця продовжила одну з найфундаментальніших, найскладніших праць вченого — дослідження та публікацію українських народних дум. Гостра публіцистичність та полемічність, мабуть, дещо необережно та прямолінійно відсунули вбік іншу непересічну постать етномузикології — К. В. Квітку та, в першу чергу, його невтомного коментатора В. Гошовського (1, с. 17). Якщо зважити на те, що Квітка та Гошовський є вчителями, попередниками публікатора і пропагандиста їхніх праць, доктора мистец-

твознавства А. І. Іваницького, виникає припущення: можливо, тому він і не взяв участі у другому випуску збірника. Але, не виключено, що автор цих рядків і помиляється.

Ця прогалина частково заповнюється історико-генетичною тематикою публікації С. Й. Грици у другому випуску збірника, яка була також основою публікації А. І. Іваницького у першому випуску. За словами редактора-упорядника збірника О. Мурзиної, “інтрига дослідження давніх шарів фольклору полягає у відсутності достеменних історичних відомостей про те, як воно було насправді, а особливо у предковичну давнину. Але цікаві дослідники прагнуть реконструкції будь-якою ціною...” (2, с. 317). Дуже спокусливо для дослідника поринути у першоджерела народної пісні, уявити момент її створіння. І кожен робить це по-своєму, хоча важко встановити, хто правий. Мабуть, кожна більш-менш науково обґрунтована гіпотеза має право на існування.

У статті “Радянська фольклористика чи радянський фольклоризм” (1-ий випуск) Анатолій Іваницький та Володимир Пальоний проаналізували тенденції взаємодії політики, культури та науки в радянські часи. Вони чітко розмежували фольклористику та фольклоризм, наголосивши, що “фольклористика **вивчає**, а фольклоризм **використовує** і під певним кутом зору **приспосовує** та тлумачить” (1, с. 232). Гостра і полемічна стаття співавторів ще раз підтверджує залежність фольклорних і фольклористичних процесів, як невід’ємної частини самого суспільства, від політичної ситуації у суспільстві.

В обох збірниках представлено наукові розвідки І. Пясковського. У першому він виступає у співавторстві з арабо-палестинцем на ім’я Мотасем Адилех (або Аділех?) з Єрусалиму. Співавтори статті “Порівняльна типологія пісенних жанрів весільного обряду в арабо-палестинській та слов’янській традиціях” провели цікаві паралелі у пісенній драматургії українського та арабського весільних обрядів, східнослов’янськими та арабськими весільними піснями, проаналізували специфіку та джерельну базу відмінностей. У статті “До питання класифікації багатоголосся в українських народних піснях” (2, с. 42-57) І. Пясковський виділяє два основних різновиди багатоголосної фактури українських народних пісень: варіантно-підголоскову та кантову. За основну ознаку того чи іншого типу фактури береться про-

відна роль нижнього або верхнього голосу. Якщо провідна роль належить нижньому голосу (рідше середньому), фактура визначається як варіантно-підголоскова, якщо провідний голос верхній – фактура кантова.

Редактор-упорядник збірника “Проблеми етномузикології” Олена Мурзина опублікувала у двох випусках три статті. У другому випуску обидві її публікації присвячені фольклору Лівобережної України. У статті “Сольна лірика лівобережної Наддніпрянщини: питання методики аналізу” авторка звертає увагу читача на таку малодосліджену ланку фольклору, як сольний спів народних пісень, класифікуючи його як “вимушений” (коли “не склалася ситуація гуртового виконання”, 2, с. 210) та традиційно культивованій одиночний стиль співу “для себе, при хатній чи надвірній роботі” (2, с. 211), хоча, на наш погляд, це той самий “вимушений одиночний спів” через те, що просто поруч немає нікого, хто б міг підспівати (наприклад, груповий спів при спільній роботі на полі або в хаті). Навіть якщо згадати К. Квітку або Г. Танцюру, які записували переважно сольний спів, цьому є пояснення. За свідченням дослідника та видавця науково-фольклористичної спадщини К. Квітки А. І. Іваницького, Квітка записував переважно сольний спів через певні обставини запису (як і скрипаль за фахом Г. Танцюра) та відсутність звукозаписуючої техніки (згадаємо, що М. Лисенко також зробив більшість своїх фольклорних записів від сольних виконавців). Та й сама дослідниця усвідомлює, що на спів “баби Мотрі”, який вона аналізує, вплинув “досвід гуртового співу”, а “право колективної власності обмежує виплески індивідуальної ініціативи” (2, с. 223). О. Мурзина не заперечує “гуртове походження” багатьох виконуваних співачкою пісень. Проте, обраний авторкою ракурс дослідження, безумовно, цікавий та плідний, адже дозволяє зробити спостереження, неможливі за інших обставин, “дає змогу зрозуміти психологію особистісного відбору співаком “свого” з-поміж маси різних пісень, що проходять потоком крізь людське життя та суб’єктивну підоснову виконавських тлумачень” (2, с. 211) і має повне право на існування.

Стаття складається з двох частин: блискового за своєю безпосередністю та задушевністю нариса, присвяченого творчій особі талановитої

співачки Мотрі Луценко, та аналітичного дослідження записаних від неї фольклорних матеріалів.

Глибоким проникненням в таємниці людської психології відзначається також стаття О. Мурзиної “Українські голосіння — афект і формотворення” (1, с. 79-106). В ній подається детальний аналіз семантики та морфології голосінь, обґрунтовується панування в них тирадної структури, розглядаються різновиди тирадних будов. Ця ґрунтовна публікація перегукується з “нотатками медієвіста” Олени Шевчук (1, с. 222-228). В них дослідниця української медієвістики аналізує рідкісний жанр жартівливих голосінь (наприклад, за чоловіком-п’яницею, якого ніби ховають), проводить паралелі між ними та церковним співом. У публікації другого випуску О. Шевчук продовжує дослідження “зв’язків народного й церковно-монодійного співу” в статті “До питання про ладо-звукорядний устрій пісенних мелодій” (2, с. 58-75).

Значна частина статей обох випусків збірника висвітлюють різні ланки жанрової системи українського фольклору, присвячена жанрово-регіональним дослідженням. До них належать публікації І. Клименко, Г. Коропниченко, Є. Єфремова та ін.

І. Клименко, як етномузиколог, спрямувала свої сили на дослідження пісенного фольклору Прип’ятського Полісся: купальсько-петрівським мелотипам у першому випуску та весільній пісенності — у другому. Можна тільки вітати просторово-географічний аспект вивчення фольклору, як основної, засадничої ділянки етномузикології, який послідовно провадиться в публікаціях дослідниці. Свіжим підходом польової фольклористичної роботи віє від її статі “Купальсько-петрівські мелотипи Прип’ятського Полісся: Матеріали до атласу музичних діалектів” (1, с. 107-136), де розглядаються чотири основні мелотипи купальського свята, простежується наявність обряду та обрядових пісень на значній території.

Інше враження справляє стаття “Ритмо-структурна систематика весільних мелодій українсько-білоруського мелоареалу (Погляд з Прип’ятського Полісся)” (2, с. 135-165). Тенденція “кабінетного препарування” пісні, як одного з геніальніших проявів народного мистецтва, що в попередній статті лише набирала обертів, тут представлена в повній мірі. Розгля-

дається майже виключно ритміка весільних пісень поза зв’язком з наспівом, поетичним текстом і повним абстрагуванням від обряду. А от на с. 152 читаємо наступний висновок: “На підставі огляду українських і білоруських джерел, можемо встановити, що **типову основу** майже всякої **локальної весільної традиції** складають 2-3 мелотипи, котрі обслуговують вузлові ритуальні дії і притягують до себе найбільші масиви поетичних текстів”. По-перше, подібний висновок було вже зроблено автором цих рядків на українському матеріалі більш, як 20 років тому. По-друге, ні про “мелотипи”, ні про “ритуальні дії”, ні про будь-які “масиви поетичних текстів” у статті взагалі не було мови (в ній розглядалася лише ритміка, ізольовано від усього, хіба що в кореляції з географічними координатами), звідки ж такий далекосяжний висновок? І про “другий шар” наспівів під іншими назвами йшлося вже давно, починаючи від О. Правдюка у двотомнику “Весілля” (К.: Наукова думка, 1970). Можна також зауважити, що серед накреслених авторкою “найгостріших дослідницьких потреб в справі вивчення весільної мелотипології” (2, с. 153), переважна більшість вже вирішена, щоправда, лише на українському матеріалі. Це, зокрема:

- вибудова засад мелічної (ладо-інтонаційної) типології;
- монографічні вивчення типологічних сімей весільного мелокомплексу;
- визначення й опис локальних весільних традицій (за набором типових мелоформ і локальною стилістикою);
- функціонально-семантичний аспект (“спеціалізація” певних мелоформ за етапами весільного ритуалу).

Натомість, цінна інформація для фольклористів зосереджена у публікації І. Клименко “Архів аудіозаписів українського фольклору в лабораторії музичної етнографії” (2, с. 338-357), де описані записи народних пісень, зроблені викладачами, аспірантами та студентами НМАУ, починаючи з 1982 р.

Справжній дослідницький пошук ролі “явища Х” у гуртовому виконанні весільних пісень (переважно на Чернігівщині) провела Олена Клименко-Крута у публікації “Явище “напівтончика” у традиційній пісенній культурі північного Лівобережжя” (2, с. 272-283). Дванадцять поетичних прикладів ілюструють

пошуки авторки, щоправда, на половину з них (№№ 6-11) немає посилань у тексті статті, а частина з них (№№ 1, 2, 8, 11) нагадують звичайне октавне завершення верхнім голосом гуртового виконання ліричних позаобрядових пісень та балад і мало нагадують “явище Х”, яке дослідниця називає “напівтончиком”.

Весільній тематиці була присвячена і стаття Г. Коротниченко “Перехідна зона як об’єкт мелогеографії (за матеріалами весільних наспівів межиріччя Тетерева та Ірпеня)” (1, с. 137-166). Проте, в ній було розглянуто не лише ритмо-структури весільних пісень, але й композиція, ладозвукорядні особливості на матеріалі записів з північно-західної Київщини. Тут також основним завданням авторки було простежити особливості перехідної географічної зони в контексті етномузикологічних досліджень, а весільні пісні використано як матеріал для певних висновків. Не виключено, що Г. Коротниченко розв’язуватиме цю проблему також на матеріалі інших пісенних масивів, що могло б дати цікаві висновки у порівняльному плані. Варто відмітити значну обізнаність дослідниці у проблемах музичної діалектології та картографії (особливо лінгвокартографії). Водночас вона зіткнулась із значними труднощами при ладовому аналізі весільних наспівів. Цитую примітку авторки: “Написання розділу “Ладозвукоряди” видалось нам найбільш складним” (1, с. 157). Спростити цей шлях допомогло б авторці знайомство з дисертацією “Генетична єдність та регіональна специфіка українських весільних пісень” (1982 р.), де ЛК V-I та ін. дорівнюють ЛЗ V-I, запропоновані в даній публікації.

“ЛК” (ладові константи) зустрічаються в наступній публікації Г. Коротниченко “Ранні ліричні пісні Київщини, приурочені до жнив” (2, с. 166-191). Ця стаття читається з цікавістю, адже авторка прагнула не лише проаналізувати і проструктурувати пісенний матеріал, але й поринути у творчий процес фольклорної традиції, знайти відповіді на численні запитання зацікавленого дослідника: чому звичайні ліричні пісні співаються на жнивах? який їхній статус у зв’язку з цим? чому вони виконуються соло, якщо зазвичай це гуртові пісні? Приємно вражає й той факт, що дослідниця приділила увагу також і аналізу поетичних текстів, хоча й дуже коротко (2, с. 171), якого етномузикологи чомусь зазвичай уникають, за винят-

ком віршової ритміки та вказівок на жанрову приналежність пісні. Рідкісним є також звертання етномузикологів до позаобрядової лірики взагалі. Завдяки дослідженням Г. Коротниченко була виділена цікава “окрема типологічна група” з “особливим статусом”, яка поєднує зразки ранньої позаобрядової лірики з інтонаційними особливостями жнивного фольклору та плачами, поклонінням померлим предкам. Стаття супроводжується якісними нотними ілюстраціями, цікавими таблицями.

Дослідження фольклору Полісся також знаходиться в центрі наукових зацікавлень Є. Єфремова. Як справжній “гурман” в науці, він цікавиться найбільш рідкісними явищами народного співу. У першому випуску збірника “Проблеми етномузикології” опубліковано його статтю “Поліські лісові гуканки”, у другому — “Ритуали викликання дощу”. У притаманній дослідникові лаконічній публіцистичній манері в першій статті Є. Єфремов на експедиційному, суспільно-подієвому та звичаєвому тлі подає історію запису, фольклористичний пошук та етномузикологічний аналіз рідкісного явища лісових гуканок, коли жінки в лісі, збираючи ягоди, співом кличуть інших додому. Як ілюстрація наводяться дві зафіксовані гуканки, одна з наспівом веснянки, друга — петрівчаної пісні. В іншій статті на широкому етнографічному тлі подано два приклади голосіння (звичайне та жартівливе) за раком, якого ховають під час засухи з метою викликати дощ.

Позитивне враження справляють публікації Олени Богданової. У статті “Соціально-психологічні аспекти сприйняття музичного фольклору (з досвіду викладацької роботи в музичному училищі)” (1, с. 199-208) авторка ділиться з читачем радісним і натхненним захопленням процесом знайомства дітей з рідною піснею. З благородною добротою та дитячою безпосередністю вона ставиться до подиву молодих музикантів при зустрічі з автентичним співом. Не випадково, ця стаття утворює емоційно світлий блок з публікацією Євгена Єфремова “Фольклористичний погляд на проблеми етносьольфеджіо” (1, с. 209-215).

У другому випуску збірника вміщена стаття О. Богданової “Сирітка” у часово-просторовому континуумі ліричної традиції” (с. 110-134). Дослідниця доклала значних зусиль, щоб розглянути псалму “Сирітка” (ма-

чуха знущується з сирітки, за що її покарано, а сирітку взято до неба) в контексті її побутування та джерелознавчої бази, проаналізувати поетичний текст та ритмоструктурні особливості наспіву, залишаючи поза увагою хіба що її ладові та мелодико-інтонаційні особливості, що виявляється вадою не лише цієї, але й багатьох інших публікацій етномузикологів. Не виключено, що це і є найбільшою проблемою сучасної етномузикології.

Окремий підрозділ складають статті, присвячені етноінструментознавству, представлені в дослідженнях М. Хая, Р. Гусак. Надзвичайне зацікавлення викликає публікація Михайла Хая “Традиційні народні інструменти (мається на увазі музичні — Л. Є.) українців в аспекті сучасного суспільно-політичного процесу” (1, с. 167-179). Заявлений аспект дозволяє автору у гостро-полемічній манері висловити своє обурення проти спотворення традиційного українського музичного інструментарію, намагання осучаснити його та пристосувати до неавтохтонного етномузукування. Слід віддати належне авторові в його невтомній праці по розшуку, реконструкції та популяризації українських народних інструментів. Завдяки його зусиллям етнологія сучасності має значні здобутки. Здається, що М. Хаю вдалося навіть призупинити процес деградації автохтонного інструментарію, “вхопити за хвіст” зникаючу традицію, розшукати та здивувати суспільство найархаїчнішими музичними інструментами бойків, гуцулів, лемків та ін., провести етнічну ідентифікацію побутуючих інструментів, звільнивши українську органологію від напливових елементів та фальсифікацій.

Тенденція критики суспільно-політичних впливів на фольклорний процес продовжується М. Хаєм у його другій “проблемній” публікації “Традиційна інструментальна музика українців. Жанрова класифікація й сучасні жанрово-стильові трансформації” (2, с. 92-109). В ній найбільш відомий та діяльний етнолог сучасності подає огляд і критику існуючих класифікацій української народної інструментальної музики (НІМ). Проте, уважному читачеві можна здогадатись, що класифікаційна позиція автора асимілює в собі всі три основні підходи: структурний М. Грінченка, соціально-побутовий К. Квітки та функціональний І. Мацієвського.

Свіжий науковий погляд на народну інструментальну музику України демонструє Ілля Фетисов у статті “Форма танцювальних награвань в контексті фольклорного поняття “коліно” (2, с. 255-271). У змісті та резюме вказано також підзаголовок статті: “(за матеріалами лівобережних експедицій)”. Основною метою дослідника був “аналіз форм на основі його бачення народними виконавцями” (резюме, с. 265). Натомість, у публікації представлено переважно ґрунтовна новаторсько-авторська класифікація принципів формотворення у термінології автора. Можливо, автор передбачає перегляд та уточнення наведених у статті термінів?

З цікавістю сприймається стаття Р. Гусак “Керамічний свистунець в Україні” (1, с. 180-198), супроводжувана таблицею майстрів-інформаторів та гончарних осередків, таблицею звукорядів керамічних флейт з різних регіонів України. Було б цікаво, якби авторка навела також нотні приклади мелодій або сигналів, які можна виконувати за допомогою керамічних свистунців.

Серед нових імен другого випуску “Проблем етномузикології” Людмила Шолохова, яка виступила з статтею “Абрахам Цві Ідельсон — класик єврейської етномузикології”. У статті висвітлено науковий та творчий шлях вченого, засадничі критерії позиції вченого щодо вивчення та публікації єврейського фольклору, цікаві спостереження над особливостями єврейської музики, як засобу читання різних книг “Старого заповіту”: Тори, Пророків, Плача Єремії, Пісні пісень царя Соломона, Псалмів, Книги Йова.

У публікації молодого дослідниці Тетяни Сопілки “Щедрівки у пісенній традиції Полтавщини (за матеріалами експедицій 1986-2000 рр.)” подано огляд щедрівкової традиції на Полтавщині, виокремлено 11 типів полтавських щедрівок. Типи проілюстровано нотними прикладами в нотації автора, таблицею щедрівкових ритмотипів та картою. Цікаво було б простежити наявність паралелей між типологією Т. Сопілки та спостереженнями Н. Якименко у дисертації “Генезис жанру колядки та його взаємозв’язки з іншими народнопісенними жанрами / На матеріалі українського музичного фольклору”, захищеної у 1984 р.

Соціологічне дослідження на тему “Про історичну динаміку жанрового ряду Слобожан-

ського фольклору ХХ сторіччя” (2, с. 284-293) провела Лариса Новикова. Вона простежила динаміку переходу ряду фольклорних жанрів (переважно обрядових) з активного побутування у пасивне та штучну пам’ять (бібліотеки, збірки, фонозаписи) під впливом історичних подій та процесів в Україні.

“Рушійний компонент фольклорної динаміки (до вивчення фольклору Донеччини)” (2, с. 294-316) обговорює у своїй публікації про пісенний фольклор Донеччини Олена Тюрікова. Донбас — з його складною етнічною та соціально-політичною історією — складний об’єкт для дослідження фольклористами. Проте, О. Тюріковій вдалося відшукати осередки народної творчості, виявити традиційні та новітні зразки народної творчості, осмислити та проаналізувати складний фольклорний процес. Цінними є також нотні ілюстрації, щоправда, вони набагато б виграли, якби при кожній пісні було зазначено хоча б місце запису, щоб не вишукувати дані у тексті статті.

Надзвичайно цінною для сучасних досліджень фольклору, збереження архівних фонозаписів є публікація О. Бута “Комп’ютерні технології в музичній фольклористиці: методичні рекомендації” (2, с. 328-337).

В цілому вітаючи колектив Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнографії НМАУ, авторів та редактора О. Мурзину з виходом надзвичайно цінних і цікавих випусків збірника наукових публікацій з проблем етномузикології, які становлять віху у розвитку вітчизняної етномузикології, уособлену переважно у її Київському відгалуженні, хотілося б викласти загальне враження стороннього спостерігача, яке полягає в наступному. Значна частина статей збірника сигналізують “червоним світлом”: “Стороннім вхід заборонено!” Деякі проблеми етномузикології залишаються terra incognita для стороннього читача, навіть суміжних спеціальностей. Філолог та етнограф просто заблукає серед таблиць, кодів, цифр, ритмоструктур та схем, тим паче звичайний любитель фольклору. На жаль, резюме тут також мало у чому може допомогти. Поняття “мелодії”, “наспіву” чомусь зникли з ужитку, натомість маємо “мелотипи”, “ритмоструктури”, які не завжди тотожні вилученим. Приємні виключення складають фрагменти деяких статей С. Грици, А. Іваницького, О. Мурзиної, Є. Єфремова, О. Богданової, М. Хая та ін. Можливо, цей науковий, надзвичайно цінний збірник можна збагатити зрозумілими всім простими висновками статей.